

Філософія триєдності природи, міфу про неї та цивілізованої людини у поезіях Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати» та Миколи Чернявського «Сільський вечір»

Віктор Азьомов,

учитель української мови та літератури

Степанівської ЗОШ I–III ступенів

Олександрівського району Донецької обл.

На основі національних духовних первнів у статті аналізуються два різновиди одного національного типу художньо-естетичного мислення в поезіях Т. Шевченка та М. Чернявського.

Ключові слова: світ, патріархальний, село, земля, художній, картина.

У Тараса Шевченка є славнозвісний «Садок вишневий коло хати», написаний у казематі Петропавлівської фортеці. У цьому творі поет відкриває своє бачення національного світу щастя, достатку, повноти буття, гармонії із довкіллям. Микола Чернявський у поезії «Сільський вечір» (див. додаток), яка на диво суголосна з віршем Шевченка, порушує ту саму тему: осмислення українського хліборобського характеру у світі, який ось-ось буде розчакнутий світовими катаклізмами. Сам факт створення різними поетами на диво схожих віршів спонукає до певних роздумів та узагальнень.

У XIX столітті світ активно шукав прийнятні моделі подальшого цивілізаційного розвитку. Україна в особі кращих її синів – Шевченка, Куліша, Костомарова, Чернявського, Франка – теж отримала візії-бачення, якою могла б увійти наша Вітчизна в сім'ю європейських народів. Ми розуміємо, що дві коротенькі поезії не можуть презентувати розгорнутих суспільних програм, але картини світу довкілля і світу людини у цих творах знаменують міти визначальних складових українського національного характеру.

Шевченко та Чернявський художньо реалізують історіософське твердження К.-Г. Юнга: «Чим давніше... суспільство, тим примітивніше воно і ближче до природи» [1; 233].

Справді, патріархальне українське землеробство має історичну тяглість, засвідчену від семи-восьми тисяч років до нашої ери на теренах трипільської культури. Картини світобудови і конкретного способу побутування, що заявлені в обох поезіях, відповідають споконвічному патріархальному землеробському укладу, який, особливо у своїх морально-духовних категоріях, мало змінився за тисячі років: «Плугатарі з плугами йдуть, Співають ідучи дівчата, А матері вечерять ждуть. Сім'я вечера коло хати...» – у Шевченка, «Приходить з степу череда, Жене вівчар свою отару, ... Ідуть з покосу косарі, ... Дівчата йдуть – пісень співають, ... Народ вечеряє надворі...» – у Чернявського.

Людина патріархального українського села, з одного боку, з діда-прадіда вивчала найтонші нюанси

роботи на землі, у цьому розумінні українець – дитя природи. З іншого боку, праця хлібороба вимагає індивідуалізації, самостійності у прийнятті рішень і, безумовно, повної відповідальності перед собою та сім'єю за результати діяльності. Юрій Бондаренко, характеризуючи патріархального селянина, зазначав, що його «свідомість амбівалентна (двоїста), ... поєднані крайні точки – психологічна прив'язаність до природи і водночас... усвідомлення себе як окремої духовної одиниці, чия внутрішня сутність взаємодіє з вищими силами та світами...» [2; 5].

Прикметно, що індивідуалізованих образів в зазначених поезіях немає. Простежуємо колективний образ: «плугатарі з плугами йдуть», «співають ідучи дівчата», «йдуть з покосу косарі», «дівчата йдуть – пісень співають». Проте така «узагальнена» мозаїка якнайкраще підкреслює сутність національного колективного несвідомого: взаємодію «з вищими силами та світами». Художня картина Шевченка та Чернявського нагадує грандіозну панораму, коли внизу моноліт планети, угорі – вечірне небо, на якому ось-ось урочисто засяє перша зірка – безмежжя космосу, а посередині органічно спостерігаємо рух людей, які простують у село до вечері та спочинку. Людина виступає сполучною ланкою двох світів: нижнього і горішнього, одночасно належачи до одного й другого. Дівчата співають – а в світі символів пісня є естетично оформленою енергетичною матеріалізацією вищих енергій людського ества.

Цікаво дослідити лінію часу, його динаміку, як вона реалізується в аналізованих творах. «У сприйнятті часу література початку нашого, XX, століття наближається до фольклору, до первісної міфології. ...Події відтворюються не у площині «колись, у певний час» та «десь, у певному місці», але «завжди і скрізь». Читець спостерігає «міфологічний час, що не підлягає історичній хронометрії» [3; 216], – зауважує Я.Поліщук. Справді, часто ми схильні співвідносити художній час поезій із датою написання того чи іншого твору чи з творчою біографією конкретного письменника. Проте художній час двох віршів не можна механістично прив'язувати

до XIX століття. Епоха, змальована у поезіях, справді не має чітко окреслених хронологічних меж. Погляд та увага реципієнта фіксується на явищах процесуального чину. Звертаємо увагу насамперед на психологічний супровід картин у їх послідовному розгортанні: у Шевченка це полілог між персоніфікованою природою (архетип Землі), матір'ю (активація Аніми) та подвійною піснею – дівчата-соловей – (ритуально-сакральний код психічної індивідуалізації); у Чернявського – діють тотожні чинники, але із заміною в кінці вірша Аніми-матері на вертикаль зоря-душа, що має те ж саме архетипне навантаження. Динаміка зображуваних процесів протікає не стільки під впливом вольового, волюнтаристського начала людини, скільки в річищі природних законів року, доби, а ширше – еволюції та, найголовніше, в алгоритмах первнів українського світосприйняття і світорозуміння.

Ліричний герой максимально зближений із природою. Його свідомість розгортається як певна усталена в тисячоліттях міфологічна схема, що цілком відповідає традиціям оріїв-хліборобів. Проте в прикінцевих частинах своїх творів Шевченко і Чернявський однозначно виходять на формулювання (чи й розв'язання) певного надзавдання: як щойно зазначалося, інтуїтивний подих часу історичного спонукає матір у Шевченка «научати вічному», а в Чернявського з'являється зірка – символ роздвоєння понять тіла і душі. Ліричний герой обох творів відчуває себе підвладним трьом іпостасям: природі, уявленням про неї (міф землі), приналежності до умов власне людської цивілізаційної діяльності. Одухотворення природи набирає пантеїстично-метафоричного характеру. І це не художньо привнесений «місцевий» селянський колорит, а цілком природні сутності психічної картини світу, властиві свідомості українця.

Увесь свій духовний потенціал (духовна еволюція – категорія власне історичного часу) ліричний герой спрямовує на те, щоб досягти гармонії з навколишнім середовищем – у якому живе, з якого живиться, яке естетично трансформує у своїй уяві. Посутньо гармонія досягнута, і в цьому особливості категорії прекрасного в обох поезіях.

Подих законсервованого доісторичного культурного (діяльнісного) зрізу і тодішньої масової свідомості в обох творах виявився через змалювання споконвічної народної традиції господарської діяльності та побуту, способу життя, світоуявлення, у космогонічній та міфософській образності.

Філософія двох поетичних шедеврів наснажена культом взаємопов'язаних світових первнів: землі та неба. Вони постають не відокремлено від людини, а в діалектиці гармонії зі своїм зовнішнім та внутрішнім змістом: «Плугатарі з плугами йдуть, ... Вечірня зіронька встає...», «Жене вівчар свою отару; І сонце небо покида...». Біос і людина – дві зрівноважені сили – з виразним відчуттям включеності людини у колообіг вічності. Це не усвідомлюється як катастрофа. Навпаки – у цьому запорука та неодмінна умова існування історичного в етнічному.

Історія в обох творах, образно кажучи, «пригальмувала». Вона намагається повернутися «на круги своя». Тобто людина у Шевченка та Чернявського сповнена

героїчним пафосом узгодження свого суб'єктивного «єго» з вимогами буття Всесвіту. Не забуваймо, що «історія починається саме тоді, коли розумна істота набуває внутрішньої сили, прагне виокремитися з природи, відірватися від неї» [2; 6]. Але в надрах цивілізації саме трипільська культура і похідна від неї традиція вітчизняного землеробства (аж до соціологічно-утопічних хутірських уявлень П.Куліша) явила собою реальний досвід плідної комплексної взаємодії людини та довкілля – із збагаченням обох суб'єктів онтологічного дійства. Наголосимо, що, попри сталу сільськогосподарську експлуатацію, українські чорноземи віками не втрачали своєї родючості, чого не скажеш про коротесенький відрізок XX століття – епохи катастрофічного варварства науки, позбавленої моралі, людини, що в гонитві за благами витворила техногенну облогу ворожого середовища – у довкіллі і в собі самій.

В обох віршах на п'єдестал обожнення поставлена природна праця – рільництво, скотарство, косовиця... Незмінні закони колообігу матерії закладають у природну діяльність людини елементи священного: в обох віршах люди не просто йдуть увечері до своїх домівок, відчувається неперебутня урочистість моменту, причетність до вищих духовних сфер.

В обох віршах з'являється панорама нічного зоряного неба: «Вечірня зіронька встає...», «І все ясніш палають зорі...» У цьому відбиття діалогічних взаємин української національної свідомості з довколишнім світом. Запит до природи – неодмінна умова українця як людини духовної у її прагненні до самовдосконалення. «Природа та її міф виступають великим прообразом, з яким ... (люди) перебувають у нерозривному зв'язку, котрий самі творять і повсякденно наслідують» [2; 6].

У метрономах часу обох творів важко встановити історичні міти: художня парадигма «буття людини у Всесвіті» не передбачає спонуки до історичного свавілля людини. Досягнута мета будь-якого поступу – гармонія внутрішнього світу душі, зовнішньої розумної діяльності та космічних вимог до довершеного. Іншими словами, людина, яка перебуває в етнонаціональних координатах, резонує з геокосмічними ритмами довкілля.

Цікаво поглянути на ці два вірші крізь призму «землеробського міфу». У поезіях людина, земля і Всесвіт доповнюють одне одного. Ідилія безконфліктності. Хоча в самій назві нашої розвідки закладена аж потрійна опозиція. Бо власне природне середовище на уникнення (зняття) конфлікту між людиною та природою спонукає до появи міфу про неї (природа як первинна аніма), а тим паче цивілізаторська місія людини постійно породжує безліч конфліктів та суперечностей у системі «природа – міф про неї – людина». Проте в колективному несвідомому українців витворена оригінальна архетипна діалектика: «землеробський міф» поглинає історичні ініціативи людини. Як у віршах – творення людиною «явленої» дійсності відбувається у межах «дозволеного» Всесвітом, відтак знімаються висліди архетипної Тіні – антагонізми творення, властиві будь-яким волюнтаристським задумам людського «здорового глузду». Земля постає вічною позачасовою основою, осідком життя, щедрості та плідності, які просто не поміщаються ні в якій історичній перспективі: їх виміри – зоряна безконечність буття.

Є прикметна особливість, властива поетичній світобудові як у Шевченка, так і в Чернявського. Ліричний герой у третій особі сповнений відчуття власної причетності до колективно надісторичного – способу буття, виробництва, уявлень про незмінні та повторювані природно-біологічні цикли. Це якраз те, чим «ми» відрізняємося від будь-якого «вони». Творча енергія буття являє етнонаціональний світ українця, у якому правлять добрі, світлі сили. «Міф землі» – та психологічна модель, за якою можна і потрібно жити, особливо в епоху глобального відриву свідомості від живильних джерел несвідомого. Саме людина від «міфу землі» в людині «оцивілізований» має право започаткувати історію як рух (якого у віршах дуже мало), бо діють природні балансири та урівноважувачі – обереги буття етносу, освячені в надрах архетипної духовної пам'яті поколінь.

Хронотопи природних циклів простежуються в поезіях виразно: весна в Шевченка й раннє літо у Чернявського. Це реалії біологічного часу. Як відомо, господарський суспільний уклад народів, що тісно пов'язані з довкіллям, визначається чергуванням певних природних циклів. Природні явища обумовлюють міфософію цих народів, пізніше й релігійні культури, а у віршах визначають поведінку героїв. Генеза людини та довкілля вінчається усвідомленням, що природа становить «неорганічне тіло народу», за влучним висловом Оксани Забужко [6; 5]. Осягнення національна психічна Самість – у Шевченкових дуетах солов'їв і дівчат, у зорепадах-душевознесеннях при золотім яснім місячним серпі у Чернявського.

Проте «взаємини» хлібороба і землі регулюються і мораллю – набутком тисячолітнього історичного духовного розвитку. Їх людина черпає, виходячи з архаїчних міфологічних уявлень. Звичайні побутові дії у віршах обох поетів набувають ритуального значення: плугатарі й косарі не просто йдуть, вівчар не просто «жене... свою отару», матері не просто «вечерять ждуть...». У такий спосіб автори підкреслюють пасеїстичні засади народної моралі, сталість законів життя у злагоді з природою, у чому й виявляється вітаїстична місія моралі. Принагідно до XIX століття, коли писалися вірші, поети ніби передчували грядущу епоху тотального руйнування патріархального села, всієї тягlosti етнічної життебудови; революції, війни, соціальні катаклізми – справжній шабаш руйнування та смерті. З цього погляду поетичні витвори Шевченка та Чернявського прочитуються як провиденційна опозиція – несвідомий протест української патріотичної думки майбутнім потрясінням.

Ми вже зазначали наявність тенденції до обоження буденного. В обох поезіях змальовані звичайні образки селянського життя. Співіснування «профанного» (буденного) та «сакрального» (богоданого) у моралі землеробів визначається повною залежністю людини від природних процесів.

Але маємо заявлене гармонійне суспільство достатку. Отже, людина у супрязі з вищими силами, долучаючи натхненну працю, здатна забезпечити універсальне буття. Це ще один аргумент, чому «банальна» вечерея у Шевченка та Чернявського виступає як властиве ритуальне дійство. Культурологія свідчить, що ті народи, які у межах профанного, узвичаєного створю-

ють безмежний сакральний простір, несуть у своїй природі ознаки високого рівня духовного розвитку.

Цікавий поворот ліричного сюжету маємо у кінці вірша М.Чернявського, коли серед палаючих зір падає одна на хвилю земних вод, і за цим слідує спогадка поета, що на небо в цю мить піднялась людська душа. По-перше, в очі впадає контраверсійний рух: зірка досягає поверхні землі – одночасно душа злітає в небо. Цим з'єднуються-зливаються дві сфери – рівень людини і рівень небесний. Є земля з її споконвічними, усталеними Богом законами. Є Вічність, незаперечна прерогатива Творця. Там – таємниця, спокутування за земні діяння. Але, вчитуючись у рядки М.Чернявського, доходиш висновку про певне «розщеплення» свідомості ліричного героя. Астрологічні міфи про тілесно-небесний континуум душі аж ніяк не узгоджується з догмами християнства. Маємо відголоски міфу про первинне внутрішнє злиття людини з природою, коли індивідуум релігію мислив як похідну від природи. Втілене безсмертя душ предків – одна з основ язичницького світогляду, як і те, що по тілесній смерті душа «довтілюється» через космічні явища. Проте зазначена внутрішня амбівалентність не тільки не руйнує гармонійної цілісності поетичної картини у вірші Чернявського, але надає кінцівці твору урочистого відчуття особистісної приналежності до явищ космічного рівня. З'являється вселюдський мотив відповідальності людини за її земний шлях, оскільки постулат «не нашкодь» належить до доміантних у моральності землероба.

Цікаво хоч би побіжно торкнутися поетичної ієрархії світів (рівнів) та їх взаємодії. Світ землі, світ Всесвіту, світ людини. Історія цивілізації – це історія відчуження людини від довкілля. Людина ставить свою волю вище від законів світу. Від побутового волюнтаризму один крок до системної конфронтації між людиною та суспільством. Природа відомщає людині і перетворюється на стихію. У Шевченка та Чернявського абсолютизується самоцінність родового зв'язку між «волею землі» і бажаннями людини. Привабливість людини в цих віршах не в тому, що вона раціоналізується у природі. (На пам'ять спадає вікопомне: «Нам нічого очікувати милості від природи... Взяти від неї ... – ось наше завдання».) Навпаки, об'єктивні суперечності між діяльністю людини та обмеженими самовідновлюваними можливостями екосистеми вирішується через еволюційне зняття цих антагонізмів. Наші близькі предки знали, де ключі від щастя, а наші митці слова художньо засвідчили світ національної духовної гармонії.

Як зазначалося, людський організм біологічно залежний від повсякчасного впливу природи – в цьому виявляється взаємодія ієрархії світів (рівнів). Умиротворення – ось як найточніше можна передати внутрішній стан ліричного героя у віршах Шевченка та Чернявського. Не тяжка, виснажлива, отупляюча втома. Отож і рветься пісня із сердець стомлених дівчат в обох поетів. Праця не схизма. Праця – творче начало. Вона не озлоблює, не спустошує людське серце, але привносить відчуття очищення, просвітлення, вводить людину у стан своєрідної медитації, філософського самозаглиблення, сприяє пошуку мудрого зерна у довкіллі і в самому собі. Від такої праці гарно спочивається, («Нечутно ніч зайшла кругом, / Народ трудящий засипає, / І золо-

тим ясним серпом / На небо місяць випливає»), а вранці зі світлою головою та радісним серцем знову продовжитись творення краси й добра – на землі, в пенатах духу. Праця – священне начало у надрах духовної архетипної системи етнонаціонального.

Обидва твори – апофеоз краси і доконаності. У планетарному «просторі цивілізації» викристалізувалося два полюси тлумачення краси. Теологи переконані: «Бог породжує красу. Щоб оприявнити її, Він формує матеріальний світ. Інтегрувавшись у буття, ставши її неподільною частиною, краса дістає можливість для усамостійнення, яке зрештою обертається непокорю Творцеві» [5; 12]. Одне суттєве доповнення: красиве у наших поетів, засвідчуючи божественність матеріального обличчя світу, не привносить ідеї бунту.

Із розмаїтої естетики філософії захищуємо Ніцше: краса – це «...не помічене нами відображення надзвичайної радості природи, радості, викликаной тим, що відкрита нова плідна можливість життя» [5; 12]. Отже, краса матеріального, яка мислиться сурогатом божественного й ідолом абсолютного, під магією поетичного бачення Шевченка та Чернявського стає одуховленою, стає частиною величної панорами, що незаперечно створена Господом. Не від бога через красу, а краса як віддзеркалення гармонії провидіння Творця. Не можна звужувати поняття краси у віршах до пейзажного ряду та картини зоряного неба. Людина – ось найперший об'єкт обсервації краси у її діалектичному поєднанні: праця як вияв зовнішньої краси, і душа та пісня – протоосередки краси внутрішньої.

Кілька слів про заключну частину вірша Чернявського. «І все ясніш палають зорі. // Одна упала й простяглась / На хвилю смугою ясною... / На небо, кажуть, піднялась / Душа тією десь добою...». Поет підводить читача до осмислення смерті, кінця, за яким краса зникає. Трагедія реальності смерті естетизується через зняття страху невідворотності, включенням міфософського бачення астрального шляху душі. Сама тональність пейзажного розгортання зоряного неба свідчить про глибоко мудре, відсторонене, філософічне сприймання моменту переходу людської душі в летючу зірку. «Людина серед живих істот єдина, яка усвідомлює свою тимчасовість, конечність і яка ... осмислює цю ... подію. Тому перед загрозливим ликом смерті вона справді спроможна піднятися до метафізичного охоплення сущого» [5; 14]. Через гармонію єдності землі, космосу, людини, буття у праці автор послідовно підводить читача до усвідомлення дивовижної ідеї безсмертя.

І коротко останнє... Хто по чиїх слідах ходив? Хто кого наслідував? За ким пріоритети відкриття теми? Лабіринти літературознавчої бухгалтерії ніколи не ста-

ють самодостатньою дисципліною. Йдеться радше про важливість, повноту й довершеність художнього осмислення **проблеми збереження природи націо-духу в націопросторі**. Питання архіактуальне. Коли творча наснага різних митців у надрах одного етносу активізується від вагомих національних архетипних залог, сублімуючись у довершену художню матерію, коли ця художня матерія адресно збуджує цілком певні моральні рецептори читача, питання запозичень перетворюється у тривожний сигнал, що піднята митцями проблема має загальнонаціональне значення, що саме на ній слід сконцентрувати духовний зір нащадкам.

На цьому і закінчуємо коротку мандрівку в безмежний поетичний світ незруйнованої природи національного буття, що вивершена у мініатюрах Т. Шевченка та М. Чернявського.

Література

1. Юнг К.-Г. та ін. Людина та її символи. – М.: Наука, 1997.
2. Бондаренко Ю. Про першопочатки історії людства у повісті «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського (Розвиток історичної свідомості школярів засобами літератури) // Дивослово. – 2006. – №12.
3. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. – Івано-Франківськ, Камула, 2002.
4. Федоренко В. Рідна мова – Божа благодать // Дивослово. – 2009. – №2.
5. Ковальчук О. Жіноча краса у просторі цивілізації ілюзій: пошук статусу після «смерті Бога» // Дивослово. – 2006. – № 10.

Додаток

Сільський вечір

*Приходить з степу череда,
Жене вівчар свою отару;
І сонце небо покида,
І порина в рожеву хмару.
Ідуть з покосу косарі,
В село завидна поспішають –
Маячить гурт їх на горі,
Дівчата йдуть – пісень співають.
Смеркає... Тихне на селі.
Від ставу вогкість подихає.
Засяли зорі в синій млі,
А захід сонця погасає.
Помалу стихло все село.
Народ вечеряє надворі.
Заносе сон своє крило,
І все ясніш палають зорі.
Одна упала й простяглась
На хвилю смугою ясною...
На небо, кажуть, піднялась
Душа тією десь добою...
Нечутно ніч зайшла кругом,
Народ трудящий засипає,
І золотим ясним серпом
На небо місяць випливає.*

М. Чернявський

Философия триединства природы, мифа о ней и цивилизованного человека в поэзиях Тараса Шевченко «Садок вишневыи возле хаты» и Микола Чернявского «Сельский вечер»

На основе национальных духовных начал в статье анализируются два разновидности одного национального типа художественно-эстетического мышления Т. Шевченко и М. Чернявского.

Ключевые слова: мир, патриархальный, село, земля, художественный, картина.

Philosophy trime nature myth about it and civilized man in the poetry of Taras Shevchenko's "Garden near the honse" and Nicholas Chernavsko "Village Night"

Based on the analysis of national spiritual archetypes in article examines two different manifestations of a national type of artistic and aesthetic thinking in the poetry of T. Shevchenko and M. Chernyavskoho.

Keywords: world, patriarchal, village, art, painting.